

Verkligheten styr men är dubbeltydighet lyckad?

skiljer sig från *galna ko-sjukan* i ett viktigt avseende: adjektivet och det första substantivet bildar en lexikaliserad (fast) ordgrupp: *Röda korset, svarta börsen, svarta tavlan, stora salen, Döda havet*. Något motsvarande uttryck *galna kon* har man ju inte hört talas om.

Bindestreckets i dessa sammansättningar markerar att de två första orden (*Röda korset, svarta börsen* osv) bildar en enhet. Dock accepterar Svenska språknämnden lika gärna sammanskrivning: *rödakors-syster(n), svartabörshaj(en), rundabordskonferens(en)*. Det sista exemplet visar att svenskan ibland kan tänka sig bestämd form på adjektivet (*run-da*) även när de två första orden inte bildar en fast enhet.

Galna ko-sjukan är emellertid inte riktigt analogt med *svarta börs-haj(en)*, eftersom det inte kan stå i obestämd form. »Detta är en ny typ av *galna ko-sjukan*» är inte godtagbart. Däremot går »en typ av *galenkosjuka*» utmärkt.

Argumenten för *galenkosjuka(n)*, lika väl som för *varmkorvgubbe(n)* verkar stabila. Vi får här stöd av Svenska språknämnden och t ex Birger Bergh (Svenska Dagbladet 17 april 1996).

Nu existerar ju *galenko* inte som enskilt ord, det måste delas upp i *galen ko*. Detta är dock inget argument mot den längre sammansättningen, i sådana är det tillåtet att skriva ihop alla morfemen. *Stilla-havsflottan* hör hemma i *Stilla havet* och *längtdsfrånvaro* omfattar en *lång tid*, ordet *långtid* finns inte.

Ologiska men naturliga

En intressant fråga är hur bildningar som *varma korvgubben* och *galna ko-sjukan* ändå upplevs som naturliga och relativt sett slår igenom trots att de bryter mot den sk logiken. Frågan är närmast psykologisk och vittnar kanske om att ett språk är mer psykologiskt än logiskt.

Om vi med amerikanen Noam Chomsky, en förnyare av modern språkvetenskap, talar om språkets *ytstruktur* och *djupstruktur* vågar vi kanske säga att djupstrukturen här gör en (omedveten) uppdelning och knyter adjektiven *varm* och *galen* till *korv* och *ko*, men den bestämda formen till *gubben* och *sjukan*.

Modern språkvetenskap efter Chomsky är inte främmande för sådana tankegångar, som i någon mån skulle legitimeras »ologiska» uttryck. Svenska

språknämnden har heller aldrig direkt dömt ut typen *varma korvgubben*, i de fall den inte kan missförstås. Bindestreckets funktion skulle vara att markera *varm korv* och *galna ko* som en enhet.

Slutlig rekommendation till folkligt namn blir alltså (från bättre till sämre): *kogalenskap, galenkosjuka* (med huvudbetoning på *galen* och bibetoning på *sjuka*) och *galna ko-sjukan*.

En annan sak är att Läkartidningen naturligtvis mest använder sjukdomens vetenskapliga namn, bovin spongiform encefalopati (BSE) eller latiniserat *encephalopathia bovina spongiformis*.

Hans Nyman
fil lic, språkrådgivare,
Svenska Läkarsällskapet,
Stockholm

Regelbrott vid varicer adekvat

I Läkartidningen 34/96 påpekar Hans Nyman att vid sammansättningar av substantiv skall första ledet alltid stå i singularis. Detta föranleddes av att jag, i gott sällskap, använt sammansättningar med *varicer-* som första led (Läkartidningen 16/96).

Jag har emellertid svårt att acceptera att det bör heta *varixproblem* och, ännu värre, *varixpatient*. Man måste ha klart för sig att *varicer*, som är pluralformen av *varix*, kan ha flera betydelser.

Ordet *varicer* kan stå för den rent anatomiska beskrivningen av flera slingriga vidgade venkylsen (som Hans Nyman avser), men *varicer* kan också användas som benämning på åderbräckssjukdomen i stort och avser då en sjukdom. I det senare fallet innefattas inte bara de anatomiskt synliga defekta ådrorna utan också den bakomliggande funktionella dysfunktionen i vensystemet.

Därmed anser jag att t ex *varixoperation* inte betyder detsamma som *variceroperation*. I det förstnämnda fallet betyder det ett begränsat ingrepp för korrektion av en synlig anatomisk defekt (liktydigt med lokal extirpation av *varixkylsen*), medan i det senare

fallet också innefattas avsikten att korrigera den bakomliggande venösa dysfunktionen (genom ligatur av insufficienta ytliga stamvener eller perforanter).

Följaktligen bör vi acceptera användningen av *varicer-* i första ledet om *sjukdomen* i stort avses, t ex för att beteckna patienter med denna sjukdom – *varicerpatienter*. I tyska språket används ord som »Varizenchirurgen» (*varicerkirurger*) och »Varizenoperation» (*variceroperation*), så i värsta fall kan vi ju hävda att de är lånord. Länet skedde uppenbarligen före min egen födelse, så man kan väl säga att jag använt mig av orden från födsel och av oehjdad vana.

Olle Nelzén
biträdande överläkare, kirurgiska kliniken, Kärnsjukhuset, Skövde

Språkvård bör grundas också på verkligheten

I Läkartidningen 34/96 hävdar Hans Nyman att »Varixoperation skall det heta!» Jämförelsen av *varix*, pluralis *varices*, med *thorax* respektive *cervix* är olycklig, eftersom dessa är exempel på organ eller kroppsdelar.

Varix är en avgränsad, vidgad, slingrande del av en ytlig ven. I dagligt bruk bland oss på det kirurgiska verkstadsgolvet används ordet *varixkylse*. Enstaka vidgade vener är ovanliga. I stället påvisas hos patienter som söker för »åderbräck» multipla förändringar och då stämmer det bättre med pluralformen *varices*. Bäst är naturligtvis *ytlig venös insufficiens*, men det förstår inte våra patienter.

Jag vill sålunda bestämt motsätta mig att *variceroperation* skulle vara språkligt fel. Det är en adekvat benämning baserad på den kirurgiska verkligheten. Språkvård skall inte grundas bara på kunskap om språk utan också på den verklighet språket speglar.

Hans-Inge Peterson
docent, överläkare, kirurgkliniken, Lundby sjukhus, Göteborg

Språkvårdens ideal är ett språk som entydigt beskriver det som skall beskrivas, dvs verkligheten. Därför är jag tacksam över de båda initierade rapporterna från »det kirurgiska verkstadsgolvet».

Bruket av *varicer* tycks vara inarbetat sedan åtskilliga decennier. Utan att hoppas på en snabb övergång till singularformen ville jag ändå peka på en språklig oregelbundenhet, ett regelregelbrott om man så vill. Att både *varix* och *varicer* används i sammansättningar, men med skilda betydelser – det var en nyhet för mig. Av bl a mina medicinska sagesmän hade jag fått uppfattningen att singularformen var näst intill obrukad. Om således flertalsbetydelsen alltid var underförstådd, ja då skulle ju *varix* fungera lika bra, på samma sätt som t ex singularformen *körtel* används i en term som *lymfkörtelutrymning*.

Olle Nelzén menar alltså att det finns ett behov att skilja mellan »*varixoperation*» och »*variceroperation*». I så fall är det klart att vi skall utnyttja språkets möjligheter. Han slår också fast att *varicer* har två olika betydelser. Är en sådan dubbeltydighet verkligen lyckad?

För sjukdomar används ju suffixet *-osis* och enligt Lindskogs och Zetterbergs »Medicinsk terminologi» betyder »*varikos*» (lat *varicosis*) just »åderbräckssjukdom». Kan man inte även här utnyttja språkets möjligheter? Är denna term outnyttjad?

Till Hans-Inge Peterson vill jag replikera att jämförelsen med *cervix* och *thorax* var fonetisk, icke anatomisk. Jag ville bara visa att det språkligt går bra att bilda sammansättningar med ord på *-x*. De begrepp termerna står för har verkligen inte mycket gemensamt, det är även jag icke-medicinare medveten om. Och visst har jag förstått att enstaka vidgade vener är ovanliga. Det var ju just därför som man borde kunna nöja sig med singularformen, eftersom flertalet alltid underförstås. Så görs ju i regel, t ex i *körtelfeber* eller *blodkropps-bildning*.

Hans Nyman
fil lic, språkrådgivare,
Svenska Läkarsällskapet,
Stockholm